

Дејан Косановић

КО ЈЕ БИО ANGELO CURIEL?

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ПРВЕ ФИЛМСКЕ ПРОЈЕКЦИЈЕ У САРАЈЕВУ

Да се подсетимо: пре скоро двадесет година објавио сам чланак о првој кинематографској пројекцији у Сарајеву одржаној 27. јула 1897. године и том сам приликом навео, на основу писања тадашње штампе, презиме „подузетника” који је у згради циркуса приказивао Сарајлијама „чисто живе слике”¹. Тада нам није било познато ко је био тај господин **Киријел** (како је био потписан ћирилицом) – односно у оригиналу потписан латиницом као **Curiel** – што нас је навело да претпоставимо да је по народности био Француз. На ову претпоставку нас није навела само изворна транскрипција имена, већ и чињеница да је приказивао француске филмове производње „Браће Лимијер” (Lumière), па се наметнула хипотеза да је француске филмове донео у Сарајево Француз. Нешто касније, припремајући књигу *Почеци кинематографије на њилу Југославије*², наилазио сам у више наврата на име **Curiel**, односно **Angelo Curiel**, увек у вези са кинематографским представама по разним нашим крајевима: Истри, Словенији, Далмацији. Име Ангело је указивало да се не ради о Французу, али још увек није помогло да се тај подузетник који је код нас приказивао филмове потпуније идентификује. И тек када сам обрађивао грађу за своју књигу о почецима кинематографских делатности у Трсту³, дошао сам до тачних података о томе ко је био Анђело Киријел (Angelo Curiel), „подузетник” који је грађанима Сарајева први приказао покретне фотографије 27. јула 1897. године.

Angelo Curiel био је изданак једне познате породице тршћанских Јевреја⁴ која је овоме граду дала у XIX веку више угледних новинара.

¹ Дејан Косановић: *Чисто живе слике*, Ослобођење, Сарајево 20.01.1979.

² Дејан Косановић: *Почеци кинематографије на њилу Југославије 1896-1918*, Београд 1985.

³ Дејан Косановић: *Trieste al cinema 1896-1918*, Гемона (Udine) 1995.

⁴ Породица Curiel потиче од Јевреја који су крајем XIV и почетком XV века побегли

Angelo Curiel (године рођења и смрти су засад непознате) био је, такође, новинар и позоришни импресарио. Од 1882. до 1911, у разним периодима, био је власник и уредник шест разних часописа, од којих је најзначајнији *Тршћански корзо* (*Il corso di Trieste*), „позоришни сатиричко-хумористички недељник са карикатурама” који је Curiel издавао од 1889. до 1911. године⁵. Он се године 1896. заинтересовао, као импресарио, и за нови проналазак који је изазивао пажњу јавности – кинематограф, а који је претходно већ у два наврата са великим успехом приказиван у Трсту (јула и августа). Не напуштајући остале своје делатности (новинарство, организовање позоришних представа), Curiel се од 1896. године па све до краја Првог светског рата, бавио и приказивањем филмова, испрва као путујући приказивач, а нешто касније и као власник сталног кинематографа. Његова активност као приказивача филма је с једне стране свакако занимљива, посебно за нас, док је с друге стране типична за први период развоја кинематографских делатности уопште, када су се за нови проналазак заинтересовали сви који су у њему видели атракцију која ће привући гледаоце и омогућити зараду.

ФИЛМСКА ДЕЛАТНОСТ ANGELA CURIELA ПРЕ ДОЛАСКА У САРАЈЕВО

Месеца октобра 1896. године Curiel се удружио са тршћанским трговцем дрвима и угљем Максом Карајтером (Max Karreiter); највероватније су заједнички купили пројекциону апаратуру и изванредан број филмова, па су затим тражили од надлежних власти дозволу за „одржавање кинематографских продукција” у Горици, Пули и Трсту. Прва њихова представа је била заказана и одржана у „Казалишту Ciscutti” (Politeama Ciscutti) у Пули 21. новембра 1896. године – али је неславно пропала! Представа је била најављена уз велику рекламу, уз напомену да ће из Трста у Пулу доћи и приказати кинематограф: „Професор вијез *De Horney*, професор физике Академије наука у Мадриду, почасни члан Друштва за природне науке у Њујорку и Пејтерсбургу, носилац Медаље за заслуге у науци...”. Све је ово – у ствари – било измишљено и накићено у рекламне сврхе, што није био изузетак, већ доста честа пракса тадашњих путујућих забављача и приказивача атракција. Први део програма се састојао од пројекције дијапозитива, што је прошло релативно добро, док је приказивање кинематографа доживело фијаско: у великој позоришној дворани

од прогона из Португалије и населили се по далматинским и италијанским градовима, посебно у Венецији, па је одатле један огранак дошао и у Трст.

⁵ Силвана Монти Орел: *I giornali triestini dal 1863 al 1902*, Trieste 1976.

„живе фотографије” су се једва назирале на екрану, те је зато публика негодовала и на крају тражила паре натраг. Уследила је јавна критика и полемика у штампи, па је за ту прилику ангажовани француски кинооператер Madesny (коме организатори из Трста касније нису хтели да плате договорени хонорар), открио тршћанским новинарима да *vийез De Horney* не постоји, већ да се иза тог имена крију Curiel и Karreiter и да им је он скретао пажњу да светлосни извор за кинематографску пројекцију у тако великој сали није довољно јак, али су они инсистирали да се пројекција ипак одржи⁶. После овог неуспеха у Пули, организатори гостовања кинематографа у Горици су отказали договор са Curielom и Karreiterom, о чему су обавестили јавност преко штампе.

Своју следећу, овога пута потпуно успешну пројекцију кинематографа Curiel и Karreiter су одржали у Трсту, у дворани „Филодрамског позоришта” (Teatro Filodrammatico) 5. и 6. децембра 1896. године. Очигледно је да су у међувремену решили техничке проблеме који су им упропастили гостовање у Пули (и због којих је отказано гостовање у Горици). И овом су приликом прво приказивани дијапозитиви научно-популарног садржаја, а тек затим филмови. Пројекција је рекламирана као „*їрва у гїраду на екрану їосїављеном на їозорници*”, што значи да су претходни путујући приказивачи у Трсту користили мање просторије и мање екране. Штампа је ове дводневне представе оценила као веома успешне, али је забележила само неколико наслова приказаних филмова: *Улазак воза у железничку сїаницу*, *Дечја иїгра*, *Серїенїинска иїгра*, *Кан-кан* и *Пиканїїна сцена из живоїїа једне Парижанке коју је, када је леїла да се одмара, изненадио један сакривени дрски обожавалац*. О овој представи не знамо ништа више осим ових неколико података који су тада објављени⁷. С обзиром да је програм био комбинован са дијапројекцијама, претпостављамо да су Curiel и Karreiter у том тренутку располагали само мањим бројем филмова. У сваком случају ово је била успешна пројекција која их је свакако охрабрила да наставе са приказивањем кинематографских живих слика. О њиховој даљој делатности немамо најпотпуније податке, али ипак можемо да пратимо њихово кретање до доласка у Сарајево.

У пролеће 1897. године је забележено њихово гостовање у Словенији. У дворани позоришта у Цељу приказивали су 21. и 22. априла 1897. године „*гїганїїски микроскої, маїлене слике (дијапозитиве) и кинемаїїоїграф*”, а сличну „*велику їредсїаву са кинемаїїоїграфом, аїиоскоїом (дијапројектором) и микроскоїом*”

⁶ Види књигу Дејан Косановић: *Кинемаїїоїграфске делатносїи у Пули 1896-1918*, Београд/Пула 1988.

⁷ Triester Tagblatt: *L'Adria*, Трст 2.12.1896.

одржали су 24, 25. и 26. априла у просторијама Götzove пивнице у Марибору⁸. После ових представа Curiel и Karreiter су – вероватно – приказивали кинематограф и по неким другим градовима Словеније и Истре, али о томе засад немамо документованих података. Познато нам је – само на основу каснијег писања задарске штампе – да је овај путујући кинематограф Curiel/Karreiter приказивао филмове и у Опатији, али датум тих пројекција није забележен.

Од 3. до 7. јула 1897. године „**Полиорама Curiel**“, како је тада назван овај путујући кинематограф, одржавала је представе у дворани „Арена“ у Задру и о овом гостовању је остало доста података у задарској штампи⁹. Наведено је да су приказане „*полиорамске пројекције у боји*“, затим микроскопски препарати који су на екрану били повећани 2000 пута и најзад „*живе фоотографије помоћу кинематографског апарата који је функционисао савршено и на задивљујући начин*“. Неколико дана касније, 10. и 11. јула, одржане су и две представе у „Позоришту Мацолени“ (Teatro Mazzoleni) у Шибенику, а такође је вероватно да су Цуриел и Карреитер наредних дана приказивали своју „Полиораму“ са кинематографом у неком другом далматинском граду, највероватније Сплиту, али то је засад претпоставка за коју нема података који би је доказали. После тога се „Poliorama Curiel“ упутила у Сарајево.

CURIEL И KARREITER У САРАЈЕВУ

Angelo Curiel и Max Karreiter су стигли у Сарајево 22. јула 1897. године и њихова су имена забележена на списку приспелих гостију хотела „Централ“, објављеном 23. јула у листу „Босанска пошта“ (Bosnische Post)¹⁰. Четири дана касније – 26. јула – у истом листу је објављено да ће „Едисонов кинематограф“ бити приказиван, почев од уторка, 27. јула, у циркусској згради на тадашњем Циркуском тргу (то је приближно данашњи терен парка према Миљацки испред зграде Председништва БиХ). То је био простор на коме су одржавани вашари и разне путујуће атракције при проласку кроз Сарајево. Године 1897. циркуска зграда је била једноставна дрвена барака, да би касније на

⁸ Подаци наведени према дисертацији др Срђана Кнежевића: *Филмске представе пућујућих приказивача као почетни облик кинематографских делатности на територији Југославије (1896-1900)*, ФДУ, Београд 1992 (рукопис).

⁹ II Dalmata, 3-7.07.1897, Далматинска смотра, 28.06-7.07.1897.

¹⁰ У Аустроугарској, као и у многим другим земљама света, у дневним листовима су скоро редовно објављивани спискови приспелих путника који су се смештали по хотелима, што је била пракса и у Сарајеву.

томе месту било подигнуто солидније позоришно-циркуско здање које је, такође, касније срушено при преуређењу тога дела града. Ова прва новинска вест препоручује својим читаоцима кинематографске представе, наводећи „...да овај апарат (кинематограф) није овде досад био приказан...” и да је програм „...истовремено и поучан и забаван, те због тога најпоулије препоручујемо нашим поштованим читаоцима да посеће ову представу”. На основу овога и на основу других новинских извора знамо да је **прва пројекција живих слика помоћу кинематографа одржана у Сарајеву у уторак, 27. јула 1897. године у осам сати увече**. О самој пројекцији најпотпуније нас обавештава *Сарајевски лист* који је у својој рубрици „Мали вјесник” на дан 30. јула 1897. објавио следећи текст (преносимо га у целини):

Едисоново кинематограф. У уторак на вечер показао је подузетник Киријел у циркусу нешто са свијем ново за Сарајево, наиме један од новијих изума генијалног Едисона т. зв. кинематограф. То је електрична стравка, која пријашње фотографичне снимке најпрецизније понавља као живе слике, на којима се људи и животиње крећу као у живој. Ти живи призори фотографисани су на кожним комадићима, који се налазе у херметично завореној кућици, па окомито излазе из ње и на тај начин се репродукују у природној величини и зачудном брзином на засвору позорнице. Тај генијално смишљени апарат може у једној секунди да ухвати 15 фотографичних снимака, по томе у минути 900 снимака. Сlike, које електрични апарат баца на засвор позорнице, виде се у природној величини са свјема покретима додичних особа. На пр. види се друштво које се живахно карта за столом, дјеца која се играју прескока, дјевојчице које газају по илитој морској води, јахач на коњу, који се проише и рита стравњим ногама, два атлета како се хрву и међусобно обарају, чистав воз жељезнице како долази на станицу, и пушници излазе из вагона са осталим митжом на једној станици. Све су то слике чисто живе на очима. Заста чудан, генијалан изум, који изазива дивљење и наравно велико додање. Исто подузетник приказује још и друге велике слике из огромног великозора (микроскопа) и из мрачне камере (*laterna magica*), што је мање више познато. Но кинематограф је по себи тако занимива новина, да ју је заста вриједно видјети, те препоручујемо нашој публици, да не пропусти ове занимиве представе са кинематографом.

Иако је опис техничке стране кинематографа непрецизан, што је разумљиво јер је у питању нови проналазак (за филм се каже да се ради о „кожним комадићима”), овај нам опис свакако помаже да замислимо како је изгледала та прва сарајевска филмска представа. Иако је то свакако био кинематограф браће Lumière, Едисоново име је наведено – као и у многим другим градовима – из неколико разлога: пре свега јер је Едисон био светски познат великан науке и

проналазач, а браћа Lumière непознати фабриканти фотографског материјала из Лиона; затим, преко новина је већ неколико година било познато да је Едисон такође приказивао покретне фотографије (кинетоскоп), додуше у почетку без пројекције, али то за јавност није било значајно. И, најзад, име „женијалног Едисона“ је свакако привлачило гледаоце.

На основу цитираног текста, а и неких каснијих новинских вести у листу „Босанска пошта“ можемо да наведемо наслове седам филмова који су том приликом приказани у Сарајеву, иако их је вероватно било више:

- 1) *Партија картица* (*Partie d'écarté*)
- 2) *Дјеца која се играју њрескока* (*Scènes d'enfants*)
- 3) *Дјевојчице које газају по илџишкој морској води* (*Enfants au bord de la mer*)
- 4) *Јахач и коњ који се играју* (*Cheval de haute école*)
- 5) *Два ајлџица како се хрву* (*Lutteurs javanais - ?*)
- 6) *Улазак воза у жељезничку станицу* (*Arrivée d'un train en gare – једна од верзија њог филма*)
- 7) *Башићенска сцена једног хумора* (*највероватније Поливени њоливач – Arroseur et arrosé*)

Сви наведени филмови су производње предузећа „Браћа Lumière“, иако не треба искључити ни могућност да је неки од њих друге производње, односно имитација филмова Lumière.

Подаци о приказивању филмова у Сарајеву се могу пратити све до 8. августа 1897. године. Према писању штампе „...ујрава синемајно-графа је на ошћи захџев њублике...“ у неколико махова продужавала свој боравак у граду. Последње две представе су одржане у суботу 7. и недељу 8. августа¹¹. Није сасвим сигурно да је кинематограф свих тих дана – од 27. јула до 8. августа – свакодневно приказиван и постоји могућност да је било прекида и да су Curjel и Karreiter у међувремену дан-два гостовали у неком оближњем граду, но то је, засад, само претпоставка.

Такође није познато да ли су Curjel и Karreiter после Сарајева, при повратку у Трст, гостовали у још неком босанско-херцеговачком граду (логична је помисао на Мостар) и о томе **засад** нема никаквих података.

У тандему Curjel-Karreiter доминантана личност је свакако био Анџело Curjel, изразити професионалац у свету спектакла и позоришта, док је Karreiter, изгледа, био само случајни суфинансијер подухвата. Ову тезу потврђује и чињеница да се, после гостовања у Сарајеву, име Маха Karreitera више нигде не сусреће у вези са филмом, ни у Трсту, ни на тлу југословенских земаља, док је Curjel наставио да

¹¹ Вест у *Bosnische Post* 5. августа 1897.

се бави кинематографским делатностима.

У сваком случају Тршћани **Angelo Curiel** и **Max Karreiter** су били путујући приказивачи који су први приказали живе слике помоћу кинематографа у Сарајеву, а вероватно и у Босни и Херцеговини, месеца јула 1897. године.

ФИЛМСКА ДЕЛАТНОСТ ANGELA CUIEELA ПОСЛЕ БОРАВКА У САРАЈЕВУ

Angelo Curiel није никада, због путовања и приказивања кинематографа, прекидао своју основну новинарску делатност, био је и даље власник и уредник часописа *Тршћански корзо*, али је повремено тражио од надлежних власти дозволе за организовање и одржавање кинематографских пројекција. Није јасно да ли је поседовао сопствену апаратуру (то није сигурно ни за 1897. годину), или је само као импресарио ангажовао власнике кинематографских апаратура и организовао њихова гостовања, пре свега у Трсту.

Месеца маја 1898. године Curiel је добио од Царско-краљевског намесништва за Приморје и од Магистрата града Трста дозволу за организовање филмских представа и, по свему судећи, он је био импресарио „Кинематографа Амор” (*Cinema Amor*) који је са својом шатром гостовао у Трсту од 25. јуна до 2. августа исте године. Затим се неколико година његово име не помиње у вези са кинематографским активностима, али је зато 1904. године отворио у Трсту своју позоришну агенцију која се, изгледа, повремено бавила и организовањем гостовања путујућих кинематографа.

Године 1906. Angelo Curiel се јавља као власник (или импресарио?) путујућег „Кинематографа Едисон” који је од 25. априла до 31. маја гостовао у Пули у сали која се налазила на углу улице Ђулиа (*via Giulia*) код „Златних врата”. Репертоар овог кинематографа је био стандардан (за оно време), али је занимљиво да је поред осталог приказао и филм *Одлазак Мадам Беттерфлај из Пуле*, што би могло да значи да је Curiel и снимао (организовао снимање) локалних филмова. О самом филму и његовом садржају не знамо много – новинар „Пулског дневника” на немачком језику (*Polaer Tagblatt*) је кратко написао: „...*Одлазак Мадам Беттерфлај из Пуле нам је неразумљив. Не оставља никакав дружи утисак осим да је веома лоше обрађен...*”¹². Није јасно да ли се ради о неком стварном догађају који је снимљен у Пули, ниједан податак о неком сличном догађају или оперском

¹² Polaer Tagblatt, Пула 30.05.1906.

гостовању у то време у том граду нисам успео да пронађем, или се пак ради о рекламном потезу. Могуће је да је Curiel, као и многи путујући приказивачи у то време, измислио овај „локални наслов“ за неки од филмова који је имао на располагању. А ово се може довести и у везу са Сарајевом! Наиме месеца августа исте 1906. године гостовао је и у Сарајеву „Кинематограф Едисон“. Име власника или импресарија овог кинематографа засад не знамо, али је сасвим могуће да је то био Angelo Curiel. Занимљиво је да је овај „Кинематограф Едисон“ приказао у Сарајеву филм под насловом *Одлазак дебелих ђосџа из Сарајева* или „*дебелих жена*“ (*Die Abfahrt der dicken Frauen von Sarajevo*) о коме нема никаквих других података, па бисмо могли да претпоставимо да се ради о истом – Curielovom – путујућем кинематографу и о истом филму који је само променио наслов. Података о гостовању „Кинематографа Едисон“ по неким градовима Далмације између краја маја и августа 1906. има, али се име Angelo Curiel нигде изричито не помиње (као ни у Сарајеву).

После 1906. године настаје десетогодишњи прекид у кинематографским активностима Angela Curiela и он се нигде, ни у своје родном граду Трсту ни у другим деловима двојне монархије не помиње у вези са филмом. Тек за време Првог светског рата, половином 1917. године, Angelo Curiel као директор тришћанског позоришта „Армонија“ (Teatro Armonia) почиње, због кризе позоришта и недостатка глумаца у ратним условима, да приказује филмове у овој великој дворани, уз драмски и варијететски програм. То је била пракса и многих других позоришта за време рата. Убрзо и мења назив „Teatro Armonia“ у „Cine Armonia“ и приказивање филмова у тој дворани постаје главна делатност током 1917. године, да би се наредне, 1918. године програм поново вратио на музику, драмске текстове и варијете. То је, уједно, последњи податак о вези Angela Curiela са приказивањем филмова.

Према непотврђеним подацима Angelo Curiel се, после краја Првог светског рата, бавио још неколико година новинарством и позориштем, па се затим повукао и умро је у Трсту, наводно, крајем двадесетих година (до тачних података нисам успео да дођем јер су књиге рођених и умрлих Јеврејске општине у Трсту уништене за време Другог светског рата).

У сваком случају Angelo Curiel, истакнути културни радник и заслужни пионир филма у Трсту, активни путујући приказивач живих слика у Истри, Словенији и Далмацији крајем XIX века, остаће забележен и у историји босанско-херцеговачке кинематографије као подузетник који је први приказао кинематограф у Сарајеву, 27. јула 1897. године.

Dejan Kosanović

WHO WAS ANGELO CURIEL?

Summary

Over twenty years ago Prof. Dr. Dejan Kosanović published for the first time, as a result of his research in the early cinema history on the Yugoslav soil, the date of the first moving pictures screening in Sarajevo ‡ it took place on the July 27th, 1897. In Sarajevo newspapers the advertisement for this first picture show in the capital of Bosnia was signed by *Angelo Curiel*.

At first the spelling of the family name *Curiel* and the presented program of Brothers Lumière films justified the hypothesis that Mr. Angelo Curiel was French and a direct representative of the inventors of *cinématographe*. But in later research Prof. Kosanović discovered that Angelo Curiel was a citizen of Trieste, descendant of a Jewish family settled in this Austrian port city for centuries, a well known journalist, newspaper editor and theater impresario. He organized one of the first cinema presentation in his native city, and later with a partner also from Trieste, Mr. Max Karreiter, screened films in several cities in Istria and Dalmatia. So, after visiting Opatija, Zadar, Šibenik and Split (Abbazia, Zara, Sebenico, Spalato), Angelo Curiel and his partner came to Sarajevo and with the first film screening on July 27th, 1897 marked the beginning of the moving pictures era in Bosnia and Herzegovina.